

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA TİCARİ İSBİRLİĞİ: MEVCUT DURUM VE
PERSPEKTİFLER

AUTHORS: Elsen Resuloglu BAGIRZADE

PAGES: 41-60

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100867>

TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA TİCARİ İŞBİRLİĞİ: MEVCUT DURUM VE PERSPEKTİFLER

Elşen Resul oğlu BAĞIRZADE*

ÖZET

Makalede Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği ve entegrasyon düzeyinin, potansiyelin veya olması gerekenin çok altında olduğu gösterilmektedir. Yazara göre bu yöndeki mevcut girişimler, işbirliği ve entegrasyon teorileri çerçevesinde değerlendirildikte bunların olası bir Türk Birliği yönünde atılması gereken adımlar bakımından çok eksik kaldığını, hatta bazen bu amaca ters düşecek politikaların bile bu devletler tarafından yürütüldüğünü görmek mümkündür. Makalede ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesinde onlar arasındaki sermaye ve işgücü dolaşımının da serbestleştirilmesinin zorunluluğu önemle vurgulanmakta ve Türk Cumhuriyetleri arasında bu yöndeki engellerin ortadan kaldırılması gerektiği gösterilmektedir. Yazar özellikle bu konuda Türk Cumhuriyetleri arasında yapılacak girişimlerin ikili çerçeveden artık çok taraflı çerçeveye geçirilmesinin zorunlu olduğu görüşünü savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk Dünyası, Türk Birliği, Ticari ilişkiler, Entegrasyon

ABSTRACT

In this article, It is shown that the level of integration and cooperation between Turkish Republics is insufficient. According to the writer, the existing attempts about this topic are assessed in the framework of cooperation and integration theories. But these attempts are seen to be insufficient for the Turkish union on social,

* Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi

cultural and economical fields. Moreover, it is possible to witness some contradictory policies about this topic are conducted by those states. The necessity of liberalization of capital and labor movements between these countries is emphasized and the eliminating of handicaps between Turkish republics on this subject is highlighted in the article. Also, we believe that the attempts between Turkish Republics must be arranged in the multilateral framework more than bileteral framework

Key Words : Turkish World, Turkish Union, Commercial Relations, Integration

Giriş

2008 yılından başlayarak dünya ölçeğinde süregelen önce mali, sonra ise ekonomik kriz dünya ekonomisinde önemli yeniden yapılanmaların zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu süreçte ülkelerin korumacı politikalara başvurusu ve dış piyasalarını daha da genişletmekle birlikte; bu piyasalarda daha kalıcı olarak ekonomik gelişmelerini garanti altına alma çabaları da açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Tabii ki; böyle bir süreçte birbiriyle sıkı tarihi, kültürel ve komşuluk bağları olan ülkelerin kalıcı ekonomik ve ticari birlikler oluşturmak ve sahip oldukları geleneksel dış piyasalarda faaliyetlerini daha da genişletmek yönündeki çalışmaları da doğal karşılanmalıdır. Bu açıdan baktığımızda Türk Cumhuriyetleri arasında yapılan ticari işbirliği ve bunun genişletilmesinin, mevcut dünya ekonomik krizi ortamında hem bu ülkelerin krizi daha kolay atlatalmaları, hem de kriz sonrası dönemde daha sağlam ve kalıcı dış piyasalara sahip olmaları açısından çok önemlidir.

Bu bakımdan makalede ekonomik entegrasyon teorileri çerçevesinde Türk Dünyası ülkeleri arasındaki mevcut ticari-ekonomik işbirliği kapsamlı şekilde değerlendirmeye alınmış, yaşanan sorunlar genel hatlarıyla tesbit edilmiş ve perspektife yönelik öneriler verilmiştir.

1. Türk Dünyasının Mevcut Sosyo-Ekonomik Durumu ve Dünya Ekonomisi'ndeki Yeri

Türk Dünyası'nın mevcut sosyo-ekonomik durumunu değerlendirdiğimizde karşılaştığımız ilk sorun, bu ülkelerin ortak sosyo-ekonomik meselelerini ele alan ve bu konuda araştırmalar yapan bir kurumun şuan kadar oluşturulmamasından dolayı ortaya çıkan veri yetersizliğidir. Bundan dolayı da yapmış olduğumuz değerlendirmelerde çeşitli kaynaklardan,

özellikle T.C. DTM Türk Dünyası Çalışma Grubu, IMF, Dünya Bankası, BDT İstatistik İdaresi ve ulusal istatistik kurumlarının verilerinden yararlanmak zorundayız. Bu yolla hazırladığımız Tablo 1’de Türk Dünyası’nın temel göstergeleri dünya göstergeleriyle karşılaştırmalı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 1. Türk Dünyası’nın Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri ve Dünya Karşılaştırması (2007)

Göstergeler	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Türkiye	TÜRK DÜNYASI	TOPLAM DÜNYA	TOPLAM DÜNYADA PAYI
Yüzölçümü (bin km ²)	86.6	2724.9	199.9	448.9	491.2	769.9	4721.4	149000.0	% 3.1
Nüfus (milyon kişi)	8.58	15.48	5.21	27.31	6.77	71.51	134.86	6707.0	%2.0
GSYİH (Milyon dolar)	31.240	104.850	3.748	22.307	26.201	648.754	837.100	60.917.477,0	%1.3
Kişi başına GSYİH (dolar)	3.730	6.743	730	858	1.930	9.234	6.207	9.082,0	%68.3
İhracat (milyar dolar)	6.058	47.755	1.134	8.992	8.933	107.272	180.144	16.280,0	%1.1
İthalat (milyar dolar)	5.712	32.756	2.453	5.236	3.717	170.063	219.937	16.210,0	%1.4
Toplam Dış Ticaret Hacmi (milyar dolar)	11.771	80.512	3.587	14.227	12.650	277.335	400.081	32.490,0	%1.2

Kaynak: DTM, IMF, WB ve ülke istatistik verilerine dayanılarak BAĞIRZADE’nin kendi hesaplamaları

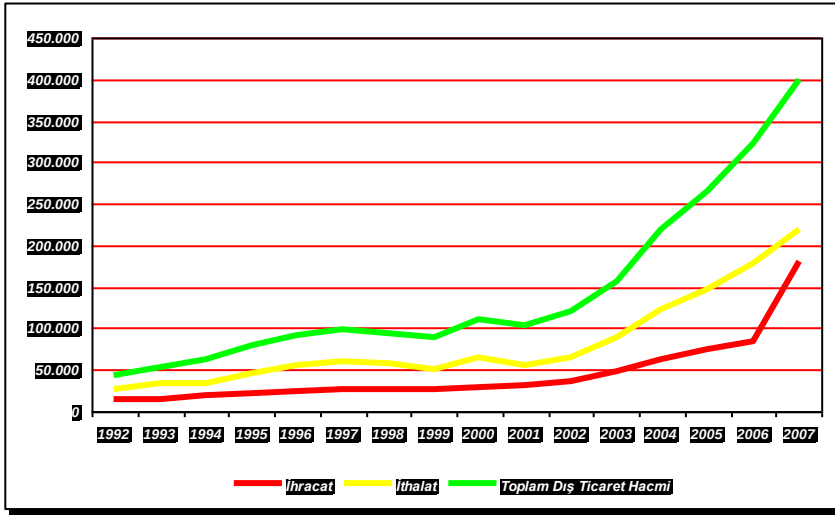
Tablo 1’den gördüğümüz üzere bugün dünya yüzölçümünün yüzde 3.1’i, nüfusunun ise yüzde 2’sini oluşturan 6 bağımsız Türk Cumhuriyeti, dünya üretiminin yüzde 1.3’üne, ihracatının yüzde 1.1’ine, ithalatının yüzde 1.4’üne, toplam dış ticaret hacminin ise yüzde 1.2’sine sahiptir ki; bu da dünya ekonomisinde henüz önemli bir güç demek değildir. Aynı zamanda bu

göstergelerin ülkelerarası dağılımına baktığımızda Türk Dünyası nüfusunun yüzde 50'sini kendinde barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Dünyasının toplam üretiminin yüzde 77.5'ine, ihracatının yüzde 59.5'ine, ithalatının yüzde 77.3'üne, toplam dış ticaret hacminin ise yüzde 69.3'üne sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişliğin en önemli göstergelerinden olan kişi başına GSYİH rakamlarına baktığımızda Türk Dünyasının dünya ortalamasının altında olduğunu, ülkeler bazında ise sadece Türkiye ve Kazakistan'nın dünya ortalamasının üstünde olduğunu görmekteyiz. Kişi başına GSYİH'da 1000 dolarlık düzeyi geçemeyen ülkeler sırasında ise; sadece iki Türk Cumhuriyeti -Kırgızistan ve Özbekistan- bulunmaktadır.

Türk Dünyasının dış ticaret rakamlarına baktığımızda ise; Grafik 1'den de gözüktüğü üzere önemli bir gelişme mevcuttur. 1992-2007 yılları arasında bu ülkelerin toplam ithalat ve ihracat rakamlarında bir kaç defa artış yaşanmıştır. Bu da Türk Cumhuriyetlerinin hızla dünya ekonomisine entegre olduklarını göstermektedir.

Grafik 1. Türk Dünyası'nın Toplam Dış Ticaretinin Gelişimi (1992-2007), Milyar Dolar

Kaynak: DTM'nin verilerine dayanılarak BAĞIRZADE tarafından hazırlanmıştır

Genel bir değerlendirme yaptığımızda Türk Dünyası'nın son on yılda istikrarlı bir gelişme yolunda olduğunu görmek mümkündür. Aynı zamanda bu

ülkeler arasında Türkiye'nin hâlâ en yüksek gelişmişlik düzeyine sahip olmasıyla birlikte, hidro-karbon zengini Azerbaycan ve Kazakistan'ın da son yıllarda önemli bir kalkınma trendine girdiği gözükmemektedir.

2. Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari İlişkilerin Temel Özellikleri

İstatistik verileri irdelediğimizde, bağımsızlık sonrası dönemde Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkilerin her yıl daha da geliştiğini görmekteyiz.

Bu ilişkilerde Türkiye ile ithalat ve ihracat işlemleri önemli paya sahiptir. Bugün Türkiye'nin bağımsızlık sonrası diğer Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret hacmi her yıl artarak 8 milyar doları geçmiştir ki; bunun da neredeyse yarısını ithalat oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu ülkelerin Türkiye'ye ihracatında hammaddeler daha büyük paya sahip olduğu halde, Türkiye'den ithalatlarında sanayi ürünleri daha yüksek orandadır.

Fakat bu ilişkilerde önemli bir husus Türk Cumhuriyetlerinin toplam dış ticaret hacminde kendi aralarındaki ticaretin düşük bir paya sahip olmasıdır. Tablo 2'den görüldüğü gibi 2008 yılında Türk Cumhuriyetlerinin toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 540 milyar dolar olmuştur ki; bunun da 14.2 milyar doları, diğer ifadeyle %2.6'sı kendi aralarında yapılan ticaretin payına düşmektedir.

Tablo 2. Türk Cumhuriyetlerinin Toplam Dış Ticaretinde Kendi Aralarındaki Ticaret (2008)

Göstergeler	Oran
Türk Cumhuriyetleri'nin toplam dış ticaretinde kendi aralarındaki ticaretin payı	% 2.6
Azerbaycan'ın toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleriyle ticaretin payı	% 4.3
Kazakistan'ın toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleriyle ticaretin payı	% 5.9
Kırgızistan'ın toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleriyle ticaretin payı	% 22.1
Özbekistan'ın toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleriyle ticaretin payı	% 16.9
Türkmenistan'ın toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleriyle ticaretin payı	% 10.9
Türkiye'nin toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleriyle ticaretin payı	% 2.4

Kaynak: DTM, IMF, WB ve ülke istatistik verilerine dayanarak BAĞIRZADE'nin kendi hesaplamaları

Tablo 2’yi incelediğimizde Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin diğer bir özelliği -Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ne doğru ilerledikçe- bu ülkelerin Türk Cumhuriyetleriyle olan ticari ilişkilerinin daha da yükseldiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin bu oran 2008 yılında Türkmenistan’da %10.9, Özbekistan’da %16.9 olduğu halde, Kırgızistan’da %22.1 olmuştur. Tablo 3’te Türk Cumhuriyetleri’nin dış ticaretinde ilk 10’a giren Türk Cumhuriyetlerinin sayısına da baktığımız zaman Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın bu göstergede ilk sıralarda olduğunu görmekteyiz.

Tablo 3. Türk Cumhuriyetlerinin Dış Ticaretinde ilk 10’a giren Türk Cumhuriyetleri (2008)

Ülkeler	İhracatında ilk 10’a giren Türk Cumhuriyetleri	İhracatında ilk 10’a giren Türk Cumhuriyetleri
Azerbaycan	Yok	Türkiye, Kazakistan
Kazakistan	Türkiye	Türkiye
Kırgızistan	Özbekistan, Kazakistan, Türkiye	Kazakistan, Özbekistan, Türkiye
Özbekistan	Türkiye, Kazakistan	Kazakistan, Türkiye
Türkmenistan	Azerbaycan, Türkiye	Türkiye, Azerbaycan
Türkiye	Yok	Yok

Kaynak: DTM (2009), Türk Cumhuriyetleri’nin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Bununla birlikte, BDT üyesi Türk Cumhuriyetlerinde BDT ile dış ticaretin, Türkiye’de ise; AB ile dış ticaretin hâlâ daha yüksek bir paya sahip olması, Türk Dünyası ülkeleri arasında ekonomik entegrasyon düzeyinin çok düşük düzeyde olduğunun en önemli göstergesidir.

3. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari İlişkilerin Temel Özellikleri

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin tarihine baktığımızda, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu aşamasında Türkiye-SSCB ilişkilerin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir ki; bunda da SSCB’deki Türk toplumlarının katkısı büyük olmuştur. Fakat “Soğuk Savaş”ın başlamasıyla bu ilişkiler uzun dönem neredeyse ortadan kaldırılmış ve mevcut küçük çaplı ilişkilerin de Moskova merkezli yürütüldüğü, Kafkaslar ya da Orta Asya ile doğrudan ya da dolaylı olarak bir ekonomik ilişkinin tesis edilmediği görülmektedir.

3.1 Türkiye Atatürk'ün Vasiyetini Unutmadı

“Soğuk Savaş”ın bitmesiyle Türkiye’nin Batı’nın bölgedeki “ön cephesi” olmaktan çıkması ve 5 yeni bağımsız Türk Cumhuriyeti’nin oluşması, Türkiye’nin bu ülkelerle aktif ilişkilere girmesini zorunlu hale getirmiştir. Tabii ki, bunda 1933 yılında Atatürk’ün Sovyetler içerisindeki Türklerle ilgili açıkladığı ünlü vasiyetinin de büyük etkisi olmuştur.

Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş, ABD ve Avrupa’nın da telkinleriyle bu cumhuriyetler için bir modele dönüşmüştür. Kısa zaman içerisinde Türkiye bu ülkelerinin milli bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, hukuk devletinin kurulması, demokrasinin oluşturulması, piyasa ekonomisine hızlı geçişlerinin sağlanması için stratejik yol izlemeye başlamıştır. 1991 yılının son baharında tüm Türk Cumhuriyetleri cumhurbaşkanları Ankara’yı ziyaret etmiş, 1992 yılının başlarında ise; tüm yeni Türk Cumhuriyetlerinde Türkiye Büyükelçilikleri açılmıştır. Aynı zamanda bu ülkelere yönelik devlet politikasını yürütecek TİKA, Türk Devlet ve Toplulukları ile İş Üzre Devlet Bakanlığı gibi kurumsal yapılar oluşturulmuştur (Öke, 1999: 142-145; Mehmetli, 2005:139).

3.2 İlk Dönem İlişkilerde Duygusallık Önde Olmuştur

İlk dönemlerde Türkiye yeni Türk devletlerine büyük bir siyasi-ekonomik çıkartma başlatmıştır. Şöyle ki; tüm bölge ülkeleri ile ticari-ekonomik işbirliği antlaşmaları imzalanmış, teknik yardım programları hazırlanmış ve Türkiye İhracat Kredi Bankası kredileri açılmıştır (Seyidoğlu, 2003: 285).

Bu dönemde, Batılı işadamları güvenlik sorunları ve yüksek ekonomik riskler nedeniyle bölgeye ihtiyatlı yaklaşırken, Türk işadamları tüm bölgede aktif bir şekilde yerlerini almışlardır.

Fakat, yürütülen çalışmalarda duygusal ağırlığın hakim olması ve ikili ve bölgesel ilişkilerin sürdürülebilir bir strateji çerçevesinde koordine edilememiş olması, sonraki dönemde başlangıçtaki beklentilerin gerisinde bir ilerleme sağlanması sonucunu doğurmuştur.

Yine bu dönemde Rusya’nın bölgedeki etkinliğinin yeterli doğrulukta hesaplanamaması ya da değerlendirmelerin Rusya’nın 1991 yılındaki ekonomik durumuna göre yapılması, buna karşılık; özellikle hızla artan petrol ve doğal gaz fiyatlarına bağlı olarak Rusya’nın ekonomik gücünün ve bölgedeki etkinliğinin hızla artması, aynı zamanda da petrol ve doğalgaz rezervlerinin bölüşümünde Batılı ülkelerin daha büyük pay alarak bölgede etkili hale gelmeleri, Türkiye’nin yürüttüğü çabaların umulan sonuçları vermemesi sonucunu doğurmuştur.

3.3 Türk EXİMBANK Kredileri İlk Dönemlerde Türk Cumhuriyetlerinin Temel İhtiyaçlarının Karşılanmasında Önemli Rôle Sahip Olmuştur

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ilk yıllarında en önemli sorunlarından biri temel ihtiyaçların karşılanması alanında olmuştur. Bu ihtiyaçlarını dışarıdan karşılamak zorunda kalan Türk Cumhuriyetleri o zaman ciddi döviz sıkıntısından dolayı bunu gerçekleştirmekte zorluklar yaşamaktaydı. Bu bakımdan Türkiye’den yapılan ithalatın gerçekleştirilmesinde Türk EXİMBANK’ı tarafından bu cumhuriyetlere açılan kredilerin büyük rölu olmuştur.

Tablo 4. Türk Cumhuriyetlerine Açılan Türk EXİMBANK Kredileri

KREDİLER	Milyon \$	PAY
Azerbaycan	132	14%
Kazakistan	213	23%
Kırgızistan	48	5%
Özbekistan	367	40%
Tacikistan	28	3%
Türkmenistan	133	14%
TOPLAM	921	100 %

Tablo 4’ten görüldüğü gibi yaklaşık bir milyar dolara varan bu kredileri en fazla kullanan ülkeler Özbekistan ve Kazakistan olmuştur. Bu kredilerin büyük bir kısmı şu ana kadar da geri ödenmemiştir.

3.4 Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Yasal Çerçevesi

Tablo 4’den görüldüğü gibi Türkiye Türk Cumhuriyetleriyle ticari ilişkilerini ikili çerçevede oluşturulan 4 temel hukusal belgeye dayandırarak yürütmektedir. Bunlar “Ticaret ve Ekonomik İlişkiler Anlaşması”, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”, “Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” ve “Karma Ekonomi Komisyonu Protokolü”dür.

Tablo 4. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Yasal Çerçevesini Oluşturan Temel Belgeler

ÜLKE	TİCARET VE EKONOMİK İLİŞKİLER ANLAŞMASI	YATIRIMLARIN KARŞILIKLI TEŞVİKİ VE KORUNMASI ANLAŞMASI	ÇİFTE VERGİLEN-DİRMENİN ÖNLENMESİ ANLAŞMASI	SON KARMA EKONOMİ KOMİSYONU PROTOKOLÜ
AZERBAYCAN	01.11.1992	09.02.1994	09.02.1994	11.04.2008
KAZAKİSTAN	10.09.1997	01.05.1993	15.08.1995	06.05.2008
KIRGIZİSTAN	24.10.1997	28.04.1992	02.07.1999	05.09.2008
ÖZBEKİSTAN	13.04.1998	28.04.1992	08.05.1996	02.07.2008
TURKMENİSTAN	03.12.1991	02.05.1992	17.05.1995	22.05.2009

Bu belgelerin imzalanması Azerbaycan ve Kazakistan'la ilk yıllarda olduğu halde, diğer Türk Cumhuriyetleriyle belli geçikmeler yaşanmıştır.

Genellikle, Türkiye yeni yaranmış Türk Cumhuriyetleri ile şimdiye kadar 400'den fazla işbirliği anlaşması imzalamıştır.

3.5 Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret Hacminin Gelişimi

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerine bakıldığında, ticaret hacimlerinin bu ülkelerin bağımsızlıklarını takiben giderek artan yüksek değerlere ulaştığı, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden daha ziyade hammadde ithalatı yaptığı ve bu ülkelere mamul maddeler ihraç ettiği görülmektedir (Kabasakal, 2001:53-54).

Tablo 5'e de baktığımızda 2008-2008 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatının yaklaşık 4 defa artış göstermesine rağmen; Türk Cumhuriyetleri ile yapılan ihracat ve ithalatının 7 defa arttığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. 2000-2008 yılları Arasında Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret Hacminin Gelişimi

	İHRACAT			İTHALAT		
	TÜRK CUM.	PAY	DÜNYA	TÜRK CUM.	PAY	DÜNYA
2000	576,9	2,08%	27.775	644,5	1,18%	54.503
2001	572,9	1,83%	31.334	296,2	0,71%	41.399
2002	630,3	1,74%	36.059	508,5	0,98%	51.554
2003	928,6	1,96%	47.253	680,3	0,98%	69.340
2004	1.235,9	1,95%	63.167	1.008,4	1,03%	97.540
2005	1.456,0	1,98%	73.476	1.314,6	1,12%	116.773
2006	2.045,0	2,40%	85.309	2.027,0	1,48%	137.449
2007	2.992,6	2,79%	107.214	2.812,5	1,65%	170.057
2008	3.924	2,97%	131.966	4.426	2,19%	201.960

Kaynak: DTM (2009), Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

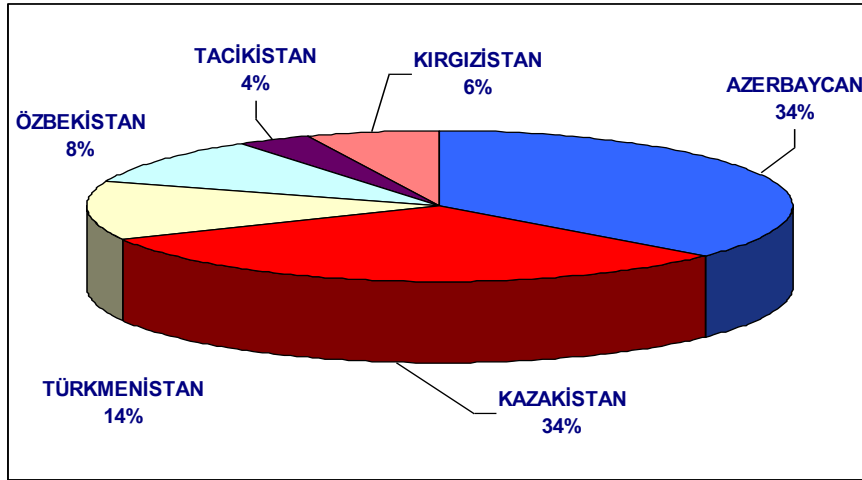
Tablo 6’da sunulan 2008 yılının rakamlarına göre Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleriyle 3.9milyar dolarlık ihracat, 4.4 milyar dolarlık ithalat, toplamda ise yaklaşık 8.4 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi rakamını yakaladığını görmekteyiz.

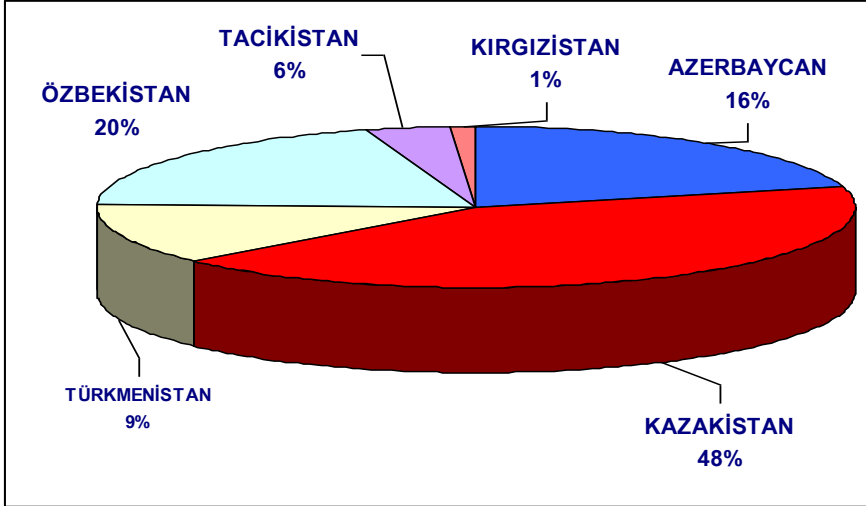
Tablo 6. Türkiye– Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret Hacmi (2008 – milyon dolar)

ÜLKE	İHRACAT	İTHALAT	HACİM
Kazakistan	890	2.331	3.222
Azerbaycan	1.666	928	2.594
Türkmenistan	662	389	1051
Özbekistan	580	337	917
Tacikistan	176	147	324
Kırgızistan	191	48	239
Toplam	3.924	4.426	8.350

Kaynak: DTM (2009), Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaretin ülkeler bazında dağılımına baktığımızda (Grafik 2, 3) ise 2008 yılında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine toplam ihracatında en yüksek paya sahip ülkelerin Azerbaycan ve Kazakistan (%34), ithalatında ise sırasıyla Kazakistan (%48) ve Özbekistan (%20) olduğu ortaya çıkmaktadır.

Grafik 2. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatının Ülke Bazında Dağılımı (2008)

Grafik 3. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İthalatının Ülke Bazında Dağılımı (2008)

3.6 Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde Ticareti Geliştirici Yatırım Faaliyetleri ve Müteahhitlik Hizmetleri

Türk Cumhuriyetleri kapalı ekonomik sistemden kurtulup, Serbest Pazar ekonomisine geçmeleriyle birlikte, dış yatırımları da kabul etmeye başlamışlardır. Türk firmaları da doğrudan dış yatırımlarda bulunarak veya ortaklıklar yoluyla Türk Cumhuriyetlerinde önemli yatırımlar yapmışlardır.

Halen Azerbaycan'da sınai tesis inşaatı, sınai yatırımlar, petro-kimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji, gıda, pazarlama, konfeksiyon, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, mobilya, ayakkabı, sıhhi tesisat ve imalat sanayi dallarında faaliyet gösteren yaklaşık 1200 Türk Firması vardır.

Kazakistan'da ise yaklaşık 150 Türk firması, otel, iş merkezi, konut, hastane gibi tesislerin inşaatı, telekomünikasyon, gıda, tuğla, demir çelik, bakır, tekstil ve petrol sanayi konularında faaliyet göstermektedir.

Kırgızistan'da yine benzer konularda faaliyet gösteren 200 Türk firması bulunmaktadır.

Özbekistan'da Türk yatırımcıları telekomünikasyon, otoyol, hava alanı, otel ve fabrika yapımı gibi daha ziyade müteahhitlik hizmetlerinde faaliyet göstermektedirler.

Fakat bölgede firma sayısı açısından birinci sırayı alan Türkiye'nin, yatırım tutarı ve iş hacminde aynı başarıyı gösterdiği söylenemez (Kabasakal, 2001 : 41).

Şimdiye kadar Türkiye Türk Cumhuriyetlerine yaklaşık 6 milyar dolara varan sermaye yatırmıştır ki; bunun da en büyük kısmı Azerbaycan ve Kazakistan'ın payına düşmektedir. Aynı zamanda Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da da dış yatırımlarda en büyük paya sahip Türkiye'dir.

Türkiye bu cumhuriyetlere önemli ölçüde müteahhitlik hizmetleri de vermektedir. Bugüne kadar bu hizmetlerin hacmi yaklaşık 24 milyar dolara varmıştır. Bu Türkiye'nin toplam dış müteahhitlik hizmetlerinin yaklaşık yüzde 22'e varan bir rakamdır.

Şimdiye kadar bu geniş coğrafyanın dört bir yanında inşa edilmiş otel, hastane, iş merkezi, yol, köprü gibi bir çok prestij projesi Türk müteahhitleri tarafından gerçekleştirilmiş ve Türkiye artık bu bölgede müteahhitlik alanında bir marka haline gelmiştir.

Türkiyenin bu ülkelere yönelik yatırım faaliyetlerinin en önemli yanı, genellikle petrol dışı alanlara sermaye yatırmasıdır ki, bu da genç Türk Cumhuriyetlerinin dengeli bir şekilde gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır.

3.7 Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Ayrıca Resmi Bir Ticaret Stratejisi Yok

Bugün Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik ticareti geliştirme stratejisi 2000 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından uygulamaya konulan ve 52 ülkeyi kapsayan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" çerçevesinde oluşturulmuştur. Görüldüğü gibi Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ticareti geliştirmeye yönelik ayrıca resmi bir stratejisi yoktur.

Ayrıca Strateji çerçevesinde Arap ülkelerinin büyük çoğunluğu, İsrail, Balkan ülkeleri, hatta Gürcistanla bile Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) imzalanmasına rağmen bu sırada bir tek Türk Cumhuriyeti bile yoktur.

Aynı zamanda Strateji çerçevesinde Gürcistan'la Tercihli Ticaret Anlaşması imzalandığı halde, bir tek Türk Cumhuriyeti ile bile böyle bir anlaşma bulunmamaktadır. Azerbaycan ve Kırgızistanla bu konuda yapılan müzakereler ise hâlâ bir sonuca bağlanamamıştır.

4. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Kurumsal Çerçevesi

Hazırda Türk Cumhuriyetleri arasında ticari ilişkilerin düzenlenmesi ve bu alandaki entegrasyon çalışmaları aşağıdaki çerçevelerde yürütülmektedir:

- İkili anlaşmalar çerçevesinde;
- Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde;
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Çerçevesinde;
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde;
- AB'nin Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi çerçevesinde
- Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde vs.

Görüldüğü gibi Türk cumhuriyetleri arasında ticari ilişkiler bazen birbirleri ile çelişkili durumda bile olan farklı platformlarda düzenlenmektedir. Şimdiye kadar bu alanda ortak bir platform oluşturulamamış ve bu da ilişkilerin hızlı bir şekilde geliştirilememsi sonucunu doğurmaktadır.

5. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Önündeki Temel Engeller

Türk cumhuriyetleri arasında dış ticaret her yıl daha da artmış olsa da, bugün bu potansiyelin çok çok altındadır. Bu ise ilişkilerin önündeki temel engellerin mevcudluğu ile doğrudan bağlantılıdır. Şöyle ki; Türk Cumhuriyetleri arasında ticari ilişkilerin bugüne kadar ortak bir platforma oturtulamaması bu ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir sürü engelleri de beraberinde getirmektedir. Tablo 7'den görüldüğü üzere, dış ticaret politikası açısından baktığımızda buraya tarife oranlarındaki farklılıklar, DTÖ'ye üyelik sürecindeki farklı aşamalar, uyumsuz ve kimi zaman çelişen bölgesel tercihli ticaret sistemleri ve tarife dışı ticaret engellerini; gümrükler açısından baktığımızda harmonize gümrük prosedürlerinin eksikliği, farklı belgelendirme uygulamaları, TIR sisteminin yaygın olmaması, uzun gümrükleme işlemleri ve lojistik destek eksikliklerini (özellikle ticaret terminallerinin bulunmaması); ulaştırma sektörü açısından baktığımızda ise; vize sorunları, kamyon giriş ücretleri, kartelleşme, modern kamyon filolarının eksikliği ve demir yolu taşımacılığının yavaşlığı gibi engelleri ait edebiliriz.

Tablo 7. Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticaretin Önündeki Temel Engeller**Türk Cumhuriyetleri Arasında Dış Ticaretin Önündeki Temel Engeller**

-Ticaret Politikası	Tarife oranlarındaki farklılıklar DTÖ'ye üyelik sürecinde farklı aşamalar Uyumsuz ve kimi zaman çelişen bölgesel tercihli ticaret sistemleri Tarife dışı ticaret engelleri (ithalat lisansları, standartlar vs.)
-Gümrükler	Harmonize gümrük prosedürlerinin eksikliği Farklı belgelendirme uygulamaları TIR sisteminin yaygın olmaması Uzun gümrükleme işlemleri Lojistik destek eksiklikleri (Ticaret terminalleri bulunmaması)
-Ulaştırma Sektörü	Vize sorunları Kamyon giriş ücretleri Kartelleşme Modern kamyon filolarının eksikliği Demir yolu taşımacılığının yavaşlığı

Bu ülkeler arasında ticari ilişkileri geliştirecek ve bu alanda entegrasyonu sağlayacak temel bir çok taraflı anlaşmanın henüz ortada olmaması, ticaretin karşısındaki tüm engellerin ortadan kaldırıldığı bir düzene erişilmesinin de bayağı uzun zaman alacağını göstermektedir. Oysa, 1990'lı yılların başından itibaren, hatta Batılı bilim adamları olan P. Drucker (1993), Kubicek (1996), L. C. Thurow (1997), S. E. Wimbush (1994) gibi düşünürler bile, bölgedeki 6 bağımsız Türk Cumhuriyetinin gendi aralarında bir ekonomik entegrasyon ve ya Ortak Pazar oluşturabileceklerinin doğal bir hakk olduğunu ileri sürmekteydiler.

6. Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari İlişkilerin Geliştirilmesi Yönünde Yapılması Gereken Faaliyetler

Ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi, onlar arasında sermaye ve işgücü dolaşımının da geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dış ekonomik ilişkilerde bu üç boyutu, yani sermaye, işgücü ve ticari boyutları birbirinden ayrı bir şekilde ele almak doğru değildir (Seyidoğlu, 2003:203-218).

6.1 Sermaye Dolaşımının Önündeki Engeller Kaldırılmalıdır

Bugün Türk Dünyasını oluşturan 6 ülkenin sadece biri –Türkiye- dış yatırım yapabilen bir ülke statüsündedir. Türk Dünyası ülkeleri arasında sermaye hareketlerinin analizi de onu göstermektedir ki; Türkiye dışında diğer Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında önemli bir sermaye hareketliliği yoktur.

Türk Dünyası ülkeleri arasında şu ana kadar sermaye hareketini veya yatırım faaliyetlerini düzenleyecek ortak çok taraflı bir anlaşma yoktur. Mevcut yatırım faaliyetleri bu ülkeler arasında yapılan iki taraflı anlaşmalara dayanıyor.

Aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinden gelen yatırımlar, diğer ülkelerden gelen yatırımlarla kıyaslandığında hiç de farklı bir uygulama yoktur. Yani sadece genel bir yatırım rejimi mevcuttur ki; her ülkeden gelen yatırımcılar buna uymak zorundadır.

Genel entegrasyon teorileri çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman Türk Dünyası ülkeleri arasında yatırım alanındaki mevcut işbirliği düzeyini hiç yeterli bulmak mümkün değildir.

Sonuçta diğer ülke yatırımcılarının karşılaştıkları gibi, Türk Cumhuriyetlerinden olan yatırımcı da bir diğer Türk cumhuriyetine yatırım yaptığı zaman aynı engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu zaman onun tek avantajı kültürel yakınlığın sağladığı kolaylıklar olur.

Bu ise; aslında gelecekte ciddi bir entegrasyon düzeyine ulaşmak isteyen ülkelerin barışmamaları gereken bir durumdur.

6.2 İşgücü Dolaşımının Önündeki Engeller Kaldırılmalıdır

Türk Dünyası ülkeleri Türkiye dışında o kadar da yüksek gelişmişlik düzeyine erişememiş geçiş ekonomileri olduğundan işgücünün bu ülkelere doğru hareketinden daha çok bu ülkelerden diğer ülkelere hareketi söz konusudur. Özellikle Rusya burada Türk Cumhuriyetlerinden işgücü kabul eden dominant devletlerdendir.

Fakat bununla birlikte, özellikle Türkiye-Azerbaycan, Kazakistan-Kırgızistan arasında daha yüksek düzeyde olmakla, kendi aralarında da işgücü dolaşımı mevcuttur.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye’de çalışan işçilerin şu an büyük çoğunluğunu önceleri burada öğrenim gören ve ya görmekte olanlar teşkil etmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan’ın Nahçıvan bölgesinden Türkiye’de

çalışmaya gidenlerin oranı da daha fazladır. Kırgızistan'dan Kazakistan'a giderek çalışanların sayısı da önemli rakamlarla ifade edilebilir.

Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerinde çalışanlar ise; daha çok Türk şirketlerinde çalışanlar ve bu ülkelerde kendi işlerini kuran Türkiyelilerden oluşmaktadır. Türkiye'den çalışmak için yurtdışına gidenlerin esas hareket istikameti genellikle Avrupa ülkeleridir.

Bugün Türk Cumhuriyetleri arasında düşük düzeylerde kalan mevcut işgücü dolaşımının önünde önemli engeller bulunmaktadır.

Şu an Türkiye ile Azerbaycan arasında vize uygulaması mevcuttur. Şöyle ki; Türkiye tek taraflı olarak vizeyi kaldırsa da, Azerbaycan vatandaşlarına vizesiz 30 günlük kalabilme sınırı getirmiştir. Azerbaycan ise; Türkiye vatandaşlarına hâlâ vize uygulamaktadır.

Diğer Türk cumhuriyetleri ile de durum neredeyse aynıdır. Sadece Kazakistan ve Kırgızistan kendi aralarında karşılıklı olarak vize sistemini kaldırmıştır.

Bununla birlikte, şu an bu ülkelerin kendi aralarında biri diğerinin vatandaşına serbest çalışmak olanağı da tanımamaktadır.

İşücünün serbest hareketi önündeki engellerin kaldırılması ülkelerin kendi aralarında entegrasyon çalışmalarının önemli bir unsurudur. Fakat Türk Cumhuriyetleri arasında böyle sınırlamaların şu ana kadar mevcutluğu bir daha önu göstermektedir ki; bu ülkeler arasında önemli bir entegrasyon düzeyine henüz erişilememiştir ve önümüzdeki dönemlerde bu konuda ciddi çalışmaların yapılması gerekmektedir.

6.3 Uluslararası Arenada Birliktelik Güçlendirilmelidir

Türk cumhuriyetleri BM ve İslâm Konferansı Teşkilatı'ndan başka diğer hiç bir önemli kuruluş da tam şekilde iştirak etmemekte ve kendi siyasi-askeri teşkilâtları bulunmamaktadır. Bu ise; yeni dünya düzeninde Türk Dünyasının ortak ekonomik ve politik tavırlar sergilemesini engellemektedir. Hatta bugün Türk Devletleri birbirine rakip olan uluslararası kurumlarda bile yer almaktadırlar.

Böyle bir durum uluslararası ve bölgesel ekonomik teşkilatlar çerçevesinde de devam etmekte ve Türk Cumhuriyetleri'nin ortak ekonomik politikalar yürütmesini zorlaştırmaktadır.

6.4 Ekonomik Entegrasyonda Çok Taraflı Sisteme Geçilmelidir

Bugün Türk Cumhuriyetleri arasında ticari-ekonomik alanda ciddi bir çok taraflı girişimlerden söz etmemiz mümkün değildir. İşbirliği var, fakat daha çok iki taraflı düzeylerde. Aynı zamanda daha çok Türkiye diğer Türk Cumhuriyetleri arasındadır. Aynı zamanda konuya ekonomik entegrasyon teorileri çerçevesinde baktığımızda, Türk Cumhuriyetleri arasında sermaye, mal ve işgücünün serbest dolaşımı önünde ciddi engellerin olduğunu görmekteyiz (özellikle işgücü ve sermayenin dolaşımı alanında). Bu ise; iki taraflı girişimlerle ciddi bir şekilde çözülecek mesele değildir. Bunun için Türk Cumhuriyetleri ekonomik entegrasyon girişimlerini bir an önce iki taraflı çerçevelerden çok taraflı çerçeveye geçirmeyi başarmalıdır.

Sonuç ve Yine Atatürk

Şu an Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği ve entegrasyon düzeyi potansiyelin ve olması gerekenin çok çok altındadır.

Yapılan girişimleri işbirliği ve entegrasyon teorileri çerçevesinde değerlendirdiğimizde olası bir Türk Birliğinin oluşması yönünde yapılan girişimler eksik kalmakla birlikte, hatta bazen bu amaca ters düşecek politikaların da bu devletler tarafından yürütüldüğüne tanık olmaktadır.

Fakat ekonomik çıkarlar ve dünya ekonomisinde baş veren yeniden yapılanmalar, günümüzde Türk Cumhuriyetlerinin birlikte hareket etmeleri gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle Türk Devletlerinin enerji alanında sahip olduğu kaynaklarını etkin kullanabilmesi, bu kaynakları uluslararası piyasalara güvenli bir şekilde aktarabilmesi bakımından gün geçtikçe bir birilerine daha sıkı bağlanmalarının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Artık Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın boru hatlarıyla birbirine bağlanmaları neredeyse gerçekleşmekte ve bize göre bu boru hatlarıyla gelecek ekonomik birliktelik (ya da iktisadi bağlılık) bir gün siyasi arenada da ortak hareket etmeye ve çoktaraflı anlaşmaların imzalanmasına neden olacaktır.

Bu ise ülkeler arasında DİLDE ve FİKİRDE neredeyse tamamlanmış birliğin İŞTE de tamamlanması yolunda ciddi adımların atılmasına ortam hazırlayacaktır.

İŞTE birliğin de temelinde Türk Ekonomik Birliği ve ya Ortak Pazarının oluşturulması durmaktadır. Bunun barış ve ekonomik rifah açısından hem

ülkelerimiz, hem bölgemiz, hem de dünyamız için önemli bir süreç olacağı kanısındayız.

Bu sadece bizim kanımız da değildir. Nitekim, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk de böyle düşünmekteydi: *“Türk Birliği'nin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk Birliği'ne inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi yeni fasıllarını Türk Birliği ile açacak. Dünya sükununu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türk'lüğün varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak. Güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek”*.

KAYNAKÇA

1. Drucker, P. (1993), **Kapitalist Ötesi Toplum**, Ankara, İnkılâp Kitabevi
2. DTM (2009), **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**, Ankara
3. Kabasakal Ö. (2001), **“Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik ve Ticari İlişkileri**, Avrasya Etüdleri 20, Özel Sayı, Yaz.
4. Kubicek, P.(1996), **“Orta Asya'da Topluluklararası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama”**, Avrasya Etütleri, III/3, s. 85-101
5. Mehmetli, N. (2005), **Orta Asya'nın Türk Devletleri ve Türkiye**, Bakü-AzAtaM-TİKA.
6. Öke, M. K. (Ed.). (1999), **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Alfa Yayınları, İstanbul.
7. Seyidoğlu, H. (2003), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, İstanbul.
8. Wimbush, S. E. (1994), **“Rusya'dan Sonra Rusya”**, Avrasya Etütleri, I/2, s. 53-61
9. www.imf.org, Uluslararası Para Fonu
10. www.worldbank.org, Dünya Bankası
11. www.azstat.org, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi
12. www.stat.kz, Kazakistan Devlet İstatistik Ajansı
13. www.stat.kg, Kırgızistan Devlet İstatistik Ofisi
14. www.musavirlikler.gov.tr, DTM Müşavirlikler resmi sitesi